

QLOBAL TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİ VƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQUN PRİNSİPLƏRİ

Vüsalə Muradxanlı *

Xülasə

Məqalədə qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsi və beynəlxalq hüququn prinsipləri beynəlxalq hüquqi sənədlər və bu sahədə tanınmış alimlərin fikirləri ilə qarşılıqlı əlaqədə təhlil edilir. Qeyd edilir ki, beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri beynəlxalq sülhün və qlobal təhlükəsizlik sisteminin bundan sonra daha da möhkəmləndirilməsi, onun hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyət göstərməsi və təkmilləşdirilməsi üçün əsas kimi çıxış edir və vahid kompleksdə nəzərdən keçirilməlidir. Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən birinin pozulması onun digər prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxarır ki, bu da ümumilikdə qlobal təhlükəsizliyin bütün sisteminin təmin edilməsini təhlükə altına alır. Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərinin yalnız qarşılıqlı olaraq tövsif və tətbiq edilməsi həmin prinsiplər arasında intensiv və səmərəli əlaqələndirməni aparmaqla bərabər, eyni zamanda, beynəlxalq hüququn ayrı-ayrı sahələri arasında da müvafiq əməkdaşlığı təmin edir, həmin sahələrin normativ-hüquqi bazasının və spesifik prinsiplərinin qarşılıqlı inkişafını təmin edir. Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərinin müddəalarına dövlətlər tərəfindən qeyd-şərtsiz əməl edilməlidir. Bunun üçün hər hansı dövlətdaxili normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsinə belə ehtiyac yoxdur.

Açar sözlər: *beynəlxalq hüququn prinsipləri, qlobal təhlükəsizlik, beynəlxalq münasibətlər, beynəlxalq hüquq normaları, beynəlxalq müqavilə, beynəlxalq adət, insan hüquqları.*

Beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində əsas yeri ümumi mənada beynəlxalq hüquq normaları tutur. Bu normalara beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsipləri, beynəlxalq hüquq normaları, beynəlxalq adət və digər beynəlxalq normalar (siyasi normalar, təşkilati normalar və s.) daxildir. Məcburetmə ilə təmin edilmə nöqtəyi-nəzərindən beynəlxalq münasibətlərin iştirakçıları üstünlüyü adətən beynəlxalq hüquq normalalarına verirlər.

Beləliklə, beynəlxalq hüquq öz subyektlərinin münasibətlərini əsasən prinsiplər və hüquq normaları sistemi vasitəsilə tənzimləyir. Hüquq ədəbiyyatında hətta belə bir fikir irəli sürülür ki, beynəlxalq hüququn prinsipləri öz sistemini əsas prinsiplərdən, sahəvi prinsiplərdən və sahələrdaxili prinsiplərdən ibarət təşkil edir. [2, s.11] Eyni zamanda, burada beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə xüsusi yer verilir. L.D.Timçenkoya görə, bu anlayış adı altında bütövlükdə beynəlxalq hüquq sisteminin sabit və səmərəli fəaliyyətini təmin etməyə yönəlmiş ümumi fundamental prinsiplər başa düşülür. [13, s.59] Beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri beynəlxalq hüququn subyektlərinin fəaliyyət normalarını, sülh və təhlükəsizlik kimi bəşəriyyətin ümumbəşəri dəyərlərini qorumaq üçün dövlətlərin əsas öhdəliklərini müəyyən etdiyi üçün qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsində əsas rol oynayır. İ.İ.Lukaşuk haqlı olaraq qeyd edir ki, beynəlxalq təhlükəsizlik hüququnun əsas məqsəd və prinsipləri eyni zamanda bütövlükdə beynəlxalq hüququn məqsəd və prinsipləridir. [12, s.282] Beynəlxalq hüququn əsas

* “Hüquq və İnsan haqları İnstitutu” Publik Hüquqi Şəxsin İnsan hüquqları üzrə təlim və ekspertiza şöbəsinin müdiri

prinsipləri beynəlxalq hüquq sisteminin əsasını təşkil edir və beynəlxalq-hüquqi tənzimləmədə ən başlıca yer məhz onlara məxsusdur. Belə ki, heç bir beynəlxalq hüquq norması beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə zidd ola bilməz. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinə aid beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il tarixli Bəyannamədə hər bir dövlətin beynəlxalq hüququn hamılıqla tanınmış prinsip və normalarına uyğun olaraq öz öhdəliklərini vicdanla yerinə yetirməsi müəyyən edilmişdir [7]. Bəyannamənin əsas tələbinə görə, 10 prinsipi özündə birləşdirən beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinin məzmunu bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə götürülməlidir. Belə ki, Bəyannamədə birbaşa olaraq qeyd edilir ki, beynəlxalq hüququn prinsiplərinin tövsifi və tətbiqi zamanı onlar qarşılıqlı əlaqə olur və hər bir prinsipin başqa prinsiplərlə birgə nəzərdən keçirilməsi zəruridir.

Əsas prinsiplər 1969-cu il tarixli Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il tarixli Vyana Konvensiyasının 53-cü maddəsinə uyğun olaraq, dövlətlərin beynəlxalq birliyi tərəfindən qəbul edilən və tanınan *jus cogens* normaları kimi imperativ xarakteri daşıyır, *jus cogens* normalarından kənara çıxma isə yolverilməzdir. [4] Vyana Konvensiyası *jus cogens* normalarının imperativ xarakterini beynəlxalq hüquqi münasibətlərin bütün subyektlərinin razılığına əsaslanan pozitiv hüquq norması kimi müəyyən edir.

BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyası digər hüquq normalarına nisbətən daha yüksək statusu nəzərdə tutan iki növ normaları tanıyır: *jus cogens* imperativ normaları və suveren dövlətin və beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların bütün dünya birliyi qarşısında öhdəlikləri kimi *erga omnes* öhdəliklərindən irəli gələn normalar. Pozitiv hüquq normalarının meyarlarını müəyyən edən Beynəlxalq Hüquq Komissiyası BMT Baş Assambleyasının 66-cı sessiyasında belə bir fikir irəli sürmüşdür ki, *jus cogens* normalarının beynəlxalq birliyin əsas dəyərlərindən qaynaqlandığını və dövlətlərin seçiminə əsaslanmadığını dövlətlər etiraf etməlidirlər. [8] Bununla əlaqədar münasibətləri təhlil edərkən qeyd edilir ki, müasir beynəlxalq hüquqda müharibə cinayətlərinin, insanlıq əleyhinə cinayətlərin qadağan edilməsindən irəli gələn öhdəliklər *erga omnes* normalarına aid edilir. [14, s.103-104]

Qloballaşma fenomeni beynəlxalq hüququn hər bir subyektinin öz hərəkətlərinə görə daha böyük məsuliyyət tələb edən beynəlxalq hüququn universallaşdırılmasında, *erga omnes* yeni öhdəliklərin formalaşmasında özünü göstərir. Qlobal təhlükəsizliyin beynəlxalq hüquqi təminatında BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin “Nüvə sınaqları haqqında (Yeni Zelandiya Fransaya qarşı)” iş üzrə beynəlxalq ictimaiyyətin nüvə təhlükəsindən müdafiəsi kimi *erga omnes* öhdəliyinin tanınması barədə qərarı əsasında yaradılmış presedent xüsusilə vacibdir. [15]

1996-cı ildə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi *erga omnes* normasını istisnasız olaraq bütün dövlətlərə aid olan öhdəlik kimi qiymətləndirdi, belə ki, qeyd edilirdi ki, onların hamısının “nüvə təhlükəsindən müdafiədə hüquqi marağı vardır”. [16] Bu kontekstdə “riayət etməyə məcbur etmək” öhdəliyi BMT Ni-

zamməsinin 2-ci maddəsinin 6-cı bəndində nəzərdə tutulmuş öhdəliyə bənzəyir, bu, BMT-yə qanunun aliliyini təmin etmək üçün görünməmiş hüquq verir, buna görə də təkcə üzv dövlətlər deyil, həm də BMT-nin üzvü olmayan dövlətlər beynəlxalq sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinin qorunması üçün lazım olan dərəcədə Nizamnamənin prinsiplərinə uyğun hərəkət edəcəklər.

Universal və regional beynəlxalq hüquq normalarının inkişafı sayəsində qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsinin beynəlxalq-hüquqi mexanizminin əsas və xüsusi prinsiplərini müəyyən etmək mümkündür. Bu zaman əsas prinsiplərə müraciət etməklə təhlilin aparılması əhəmiyyətli olardı.

İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, bəşəriyyətin bütün üzvlərinin bərabər və toxunulmaz hüquqlarını qoruyan insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipi milli, regional və qlobal səviyyədə ümumi təhlükəsizlik sisteminin humanitar əsasını yaradır. Prinsip 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin preambulasında “yer üzündə azadlığın, ədalətin və sülhün əsası” kimi elan edilmiş təhlükəsizlik və insan hüquqları sahəsində hüquqi universallara əsaslanır. Qlobal təhlükəsizliyə gəlincə, bu 2016-cı tarixli BMT Bəyannaməsində bəyan edilən “sülh hüququ” prinsipidir. Bəyannamə dünyanın qloballaşması şəraitində qarşılıqlı asılılıq, insan hüquqları və xalqların sülh hüququnu kollektiv təhlükəsizliyin və yeni qloballaşma təhlükəsinə - beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizənin əsası kimi qəbul edir.

İnsan hüquqları prinsipinə və xalqların sülh hüququ prinsipinə əməl olunmasına əsaslanan dinc inkişafın təmin edilməsinin qarşılıqlı asılılığı BMT-nin bir sıra hüquqi aktlarında da qeyd olunur. Məsələn, İnkişafa olan hüquq haqqında Bəyannamə, Minilliyin Bəyannaməsi, 2005-ci il Dünya Sammitinin Yekun Sənədi və s. Ümumiyyətlə isə, hüquq ədəbiyyatında, insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipinin məzmununu ümumi şəkildə bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirir: bütün dövlətlər öz ərazisində yerləşən bütün şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək öhdəliyi daşıyırlar; bütün dövlətlər irqi, cinsi, dil, dini və s. əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə yol verməmək vəzifəsini öz üzərlərinə götürürlər; bütün dövlətlər insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət olunması və bu məqsədlərə nail olunması sahəsində bir-biri ilə əməkdaşlıq etməyə yardım etmək öhdəliyinə malikdirlər. [1, s.27]

Əsas universal beynəlxalq sənəd kimi BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 3-cü bəndi ilə BMT-nin əsas məqsədlərindən biri iqtisadi, sosial, mədəni və ya humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqinə, cinsinə, dili və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və həvəsləndirilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaqdır. Nizamnamənin 55-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, millətlər arasında, xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə BMT aşağıdakılara dəstək verir: həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə; iqtisadi, sosial, səhiyyə və buna

müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə, mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa; irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət və riayət edilməsinə.

İnsan hüquqlarının təmin edilməsinin təhlükəsizliklə bağlanması Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında da əks olunmuşdur. Belə ki, Konstitusiyanın 12-ci maddəsi ilə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi elan edən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsində daha sonra qeyd edilir ki, hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır.

Digər bir prinsip isə hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq hüququn mərkəzi prinsipi kimi qəbul edilən güc tətbiq etməmək və ya güc tətbiq etməklə hədələməmək prinsipidir. Bu prinsip qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsasını təşkil edir. BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində göstərilir ki, BMT-nin bütün üzvləri öz beynəlxalq münasibətlərində, hər hansı bir dövlətin ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə qarşı və ya BMT-nin məqsədləri ilə bir araya sığmayan hər hansı bir şəkildə güclə hədələməkdən və gücün tətbiqindən çəkinməlidirlər. Müharibədən milli siyasət aləti kimi imtina haqqında 1928-ci il tarixli Brian-Kelloq Paktında, Təcavüzün tərifi haqqında BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş 1974-cü il tarixli Qətnamədə, Beynəlxalq münasibətlərdə güclə hədələməkdən və ya onun tətbiqindən imtina edilməsi prinsipinin səmərəliliyinin artırılması haqqında 1987-ci il tarixli Bəyannamədə də bununla əlaqədar bir sıra normalar əks olunmuşdur. Belə ki, Beynəlxalq münasibətlərdə güclə hədələməkdən və ya onun tətbiqindən imtina edilməsi prinsipinin səmərəliliyinin artırılması haqqında 1987-ci il tarixli Bəyannamənin Preambulasında birbaşa olaraq qeyd edilir ki, bu prinsipin tətbiqi beynəlxalq münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarmalıdır.

1974-cü il tarixli Təcavüzün tərifi haqqında Qətnamə ilə təcavüz aktlarını ifadə edən əməliyyatlar kimi aşağıdakılar qeyd edilmişdir: bir dövlətin hərbi kontingentinin digər dövlətin ərazisinə daxil olması; istənilən hərbi işğal; hərbi kontingentlə olmasa da, bir dövlət tərəfindən başqa dövlətə qarşı hər hansı silah işlədilməsi; bir dövlətin hərbi kontingentinin başqa bir dövləti blokadaya alması; bir dövlətin hərbi kontingentinin digər dövlətin hərbi kontingentinə hücumu; bir dövlətin başqa bir dövlətin ərazisində onun razılığı əsasında yerləşən hərbi kontingentindən bu razılaşmanın şərtlərini pozmaqla razılaşmanın xitam olumasından sonra da göstərilən ərazidə qalması; digər dövlətin ona həvalə olunan ərazisinin təcavüz aktlarının törədilməsi üçün istifadə olunması; silahlı dəstələrin, qrupların, eləcə də muzzdlu əsgərlərin digər dövlətin ərazisinə hərbi güc tətbiq etmək üçün göndərilməsi və ya səfərbər edilməsi.

BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq qlobal təhlükəsizlik mexanizmində beynəlxalq problemlərin həllinə güc tətbiq etmədən yanaşma beynəlxalq hüququn bütün subyektlərini, demək olar ki, bəşər sivilizasiyasının bütün tarix boyu

dünya inkişafının dominantı olmuş güc hakimiyyəti konsepsiyasından imtina etməyə məcbur edir. Güc tətbiq etməmə prinsipi təkcə dövlətlər tərəfindən təcavüzkar müharibənin aparılmasına deyil, həm də təcavüzün təbliğatına qadağa qoyulmasını ehtiva edir. [6]

1974-cü ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş Təcavüzün müəyyən edilməsi, habelə, digərləri ilə yanaşı, 2010-cu il mayın 31-dən iyunun 11-dək keçirilmiş Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun şərhinə dair Birinci Konfransın nəticələri üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Əsasnaməsinə düzəlişlərin (təcavüz cinayətinin tərifini müəyyən edən 8 bis “Təcavüz cinayəti” maddəsi) qəbul edilməsi beynəlxalq cinayətlərə görə fərdi məsuliyyətin müasir hüquqi tənzimlənməsinin və beynəlxalq cinayət məsuliyyətindən rəsmi immunitetlərin olmamasının əsasını təşkil etmişdir.

Dövlətlər BMT Nizamnaməsinə zidd olaraq digər dövlətləri güc tətbiq etməyə və ya güc tətbiq etmək hədəsinə sövq etməməyə, təşviq etməməyə və ya kömək etməməyə borcludurlar. Qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlətin milli maraqları və bütövlükdə beynəlxalq birliyin maraqları ilə əlaqələndirilməlidir, belə ki, yalnız hüquqi mexanizm tərəfindən idarə olunan qlobal təhlükəsizlik sistemi beynəlxalq hüququn subyektləri arasında mübahisələrin və fikir ayrılıqlarının güc yolu ilə və ya güc tətbiq etmə hədəsi ilə həllinin qarşısını almağa qadirdir.

Növbəti prinsip kimi hələ İkinci Dünya Müharibəsindən əvvəl formalaşmış beynəlxalq mübahisələrin dinc yolla həll edilməsi prinsipi qeyd edilə bilər. BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 3-cü bəndində birbaşa olaraq qeyd edilir ki, BMT-nin bütün üzvləri öz beynəlxalq mübahisələrini dinc vasitələrlə beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik və ədalət təhlükəyə məruz qalmamaqla həll edirlər. Bu sahədə mühüm beynəlxalq sənədlərdən olan Beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə təhlükə yarada bilən mübahisə və vəziyyətlərin qarşısının alınması və aradan qaldırılması və bu sahədə BMT-nin rolu haqqında 1988-ci il tarixli Bəyannamədə beynəlxalq mübahisələrə və təhlükəli vəziyyətlərə gətirib çıxaran hallara görə dövlətlərin məsuliyyət daşımaqları əks olunmuşdur. Bundan başqa, həmin beynəlxalq sənəddə dövlətlərin öz aralarında olan mübahisələrin kəskinləşməsinə səbəb ola bilən hərəkətlərdən çəkinmələri və beynəlxalq hüquqa üstünlük vermələri də qeyd edilmişdir. Beynəlxalq təhlükəsizliyin hüquqi mexanizminin bu əsas prinsipində Nizamnamədə beynəlxalq aləmdə mübahisələrin və münaqişələrin həlli üçün icazə verilən bütün dinc vasitələrin siyahısı müəyyən edilməklə hüquqi konkretləşdirmə tətbiq edilmişdir.

Prinsipin normativ məzmununa görə isə, dövlətlər özlərinin istənilən mübahisələrini onların xarakterindən və mənsəyindən asılı olmayaraq, yalnız dinc vasitələrlə həll etməlidirlər. Bundan başqa, dövlətlər öz mübahisələrini dinc vasitələrdən hər hansı birini seçmək hüququna malik olmaqla beynəlxalq hüquq normaları əsasında həll etməlidirlər, o cümlədən dövlətlər öz aralarında olan mübahisələrin kəskinləşməsinə səbəb ola bilən istənilən hərəkətlərdən çəkinməlidirlər.

Növbəti prinsip kimi dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipini qeyd etmək olar. Dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığı həm onların hüququ, həm də vəzifəsidir. BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsinin 1-ci bəndində dövlətlərin beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması və bu məqsədlə səmərəli kollektiv tədbirlər həyata keçirməsi vəzifəsi əks olunmuşdur. Dövlətlər nəinki beynəlxalq əməkdaşlığa mane olmamalı, hətta onu inkişaf etdirməlidirlər. Bu əməkdaşlıq formalarının seçilməsi isə tənzim edilən münasibətlər dairəsindən və xüsusiyyətlərindən birbaşa asılıdır. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinə aid beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il tarixli Bəyannaməyə uyğun olaraq, dövlətlər iqtisadi, sosial, mədəni və s. sahələrdə beynəlxalq əməkdaşlıq edirlər. Əməkdaşlığın əsas istiqamətlərindən biri və ən əsası da beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunmasıdır. Bununla bərabər qeyd edilməlidir ki, beynəlxalq əməkdaşlıq təkcə sülhün və təhlükəsizliyin qorunması tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə deyil, həm də iqtisadi, mədəni və dövlətlərarası münasibətlərin digər sahələrini də özündə birləşdirməlidir.

BMT Nizamnaməsinin 56-cı maddəsi ilə BMT üzvlərinin beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində BMT Nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmaq və bu məqsədlə BMT-nin özü ilə əməkdaşlıq etmək öhdəliyini müəyyən edən iki istiqamətini müəyyən edir.

Beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunması və digər dövlətlərin təhlükəsizliyinə zərər vurmaması üzrə dövlətlərin əməkdaşlıq prinsipi bir dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ümumi sülhə və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə təhlükə yaratmadığını nəzərdə tutur. Qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə beynəlxalq hüquqi mexanizmin ən mühüm funksiyası dünya birliyinin qlobal təhlükələrə adekvat reaksiyalarının formalaşdırılması və həyata keçirilməsində beynəlxalq hüququn suveren bərabər hüquqlu subyektləri kimi dövlətlərin milli maraqlarının optimal tarazlığını tənzimləməkdən ibarətdir. BMT-nin “XXI əsrin gündəliyi” 1992-ci il tarixli sənəddə əks olunan beynəlxalq hüquq doktrinası beynəlxalq əməkdaşlığın əsas məqsədini milli səylərin dəstəklənməsi və tamamlayıcısı kimi qəbul edir. [10]

BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyası Təhlükəli fəaliyyət növlərindən transsərhəd zərərin qarşısının alınması barədə Maddələr Layihəsində antropogen fəlakətlərin qarşısının alınması üçün beynəlxalq əməkdaşlığın xüsusi əhəmiyyətini təsdiq etmişdir. Texnogen fəlakətlərin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması haqqında BMT Konvensiyasının Layihəsində milli və beynəlxalq səviyyədə informasiya mübadiləsi, məsləhətləşmələr və digər birgə tədbirlər sahəsində BMT-yə üzv dövlətlər arasında əməkdaşlığın hüquqi əsasları qeyd edilir. [11, s.876] Beynəlxalq hüquq həmçinin dövlətlərarası əməkdaşlığı insan alveri, dəniz quldurluğu, çirkli pulların yuyulması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi kimi qloballaşma çağırışlarına qarşı mübarizə vasitəsi kimi də təsnif edir. Haqlı olaraq qeyd edilir ki, təcrübədə transsərhəd əməkdaşlığın olma-

ması terror fəaliyyətinin artması və nüvə silahının yayılmaması rejiminin zəifləməsi kimi qloballaşma təhlükələrinin güclənməsinə səbəb ola bilər. [3, s.88-89]

Beynəlxalq hüquqda *pacta sunt servanda* kimi tanınan beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipinin əsas beynəlxalq normativ-hüquqi bazası Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il tarixli Vyana Konvensiyasıdır. Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il tarixli Vyana Konvensiyasının 26-cı maddəsində qeyd edilir ki, beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən olan *pacta sunt servanda* prinsipinə müvafiq şəkildə hər bir müqavilə onun iştirakçıları üçün məcburidir və vicdanla yerinə yetirilməlidir. Bundan başqa, həmin Konvensiyanın 27-ci maddəsində qeyd edilir ki, milli qanunvericiliyə istinad etməsi dövləti beynəlxalq öhdəliklərdən azad etmir. Bununla bərabər, BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində birbaşa göstərilir ki, BMT üzvləri Təşkilata BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq öz üzərilərinə götürdükləri beynəlxalq öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirirlər. Bu öhdəliklər isə BMT Nizamnaməsindən, beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərindən, beynəlxalq müqavilə və beynəlxalq adət normalarından irəli gələ bilər. Bütövlükdə bu prinsip digər prinsiplərin yerinə yetirilməsində əsas rol oynayır və bütün sferalarda dövlətlərin özlərinin beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirməsində ifadə olunur. Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, beynəlxalq hüququn hüquqi qüvvəsinin mənbəyi də məhz beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipidir. [12, s.288]

Beləliklə, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipinə riayət edilməməsi hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirilməli və bu pozuntunu törədən dövlət həm müqavilənin pozulmasına görə, həm də onun nəticələrinə görə birbaşa beynəlxalq məsuliyyət daşıyır. Bununla əlaqədar müddəalar 12 dekabr 2001-ci il tarixli Dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd əməllərinə görə məsuliyyəti adlı Maddələr Layihəsində daha da inkişaf etdirilmişdir.

Qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi mühüm yer tutur. BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində əks olunan bu prinsipin əsas məzmunununun bir istiqaməti də ondan ibarətdir ki, dövlətlər bir-birinin suveren bərabərliyinə, eləcə də hüquq subyektliliyi də daxil olmaqla suverenliyə xas olan bütün hüquqlarına hörmət və ehtiram bəsləməyə borcludurlar.

Dövlət suverenliyinə hörmət və dövlətlərin bərabərliyi müddəaları əsasında formalaşan bu prinsip müəyyən edir ki, suverenlik yalnız bərabər hüquqluluq şəraitində real ola bilər. Əgər suverenlik adətən dövlətin ölkənin daxilində tam hakimiyyəti və xaricdə müstəqilliyi kimi müəyyən edilirsə də, müasir beynəlxalq hüquqa görə bu anlayış özü də nisbidir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 7-ci maddəsinin 2-ci bəndində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

Beləliklə, yalnız beynəlxalq hüquq dövlətlərin suveren hakimiyyətlərinin fəaliyyətini məhdudlaşdırma bilər. Dövlətlərin bərabərliyi müddəasının əsas tələbinə görə isə, dövlətlərin hüquqi statusunun bərabərliyi beynəlxalq hüququn bütün normalarının onlara qarşı eyni qaydada tətbiq olunmalarını ifadə edir, yəni hər hansı dövlətə beynəlxalq hüquqla verilən üstünlükdən söhbət gedə bilməz.

BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 7-ci bəndində əks olunan dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipi ilə əlaqədar normalar isə Dövlətlərin daxili işlərinə qarışmağın yolverilməzliyi, onların müstəqilliyinin və suverenliyinin qorunması haqqında 1965-ci il tarixli BMT Bəyannaməsində daha geniş formada əks olunmuşdur. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 7-ci bəndində qeyd edilir ki, BMT Nizamnaməsi BMT-yə mahiyyət etibarilə istənilən dövlətin daxili səlahiyyətlərinə aid olan işlərə müdaxilə etmək hüququ vermir. Bu prinsipin məzmunu isə heç bir dövlətin başqa bir dövlətin onun öz suveren hüquqlarını həyata keçirmədə özünə tabe edilməsinə və bununla ondan hər hansı imtiyaz əldə edilməsinə nail olmaq üçün hərbi, siyasi və ya istənilən digər məcburiyyət tətbiq edə bilməməsi, başqa bir dövlətdə silahlı münaqişəyə müdaxilənin qadağan edilməsi və s. müddələrə əsaslanır.

Burada əsas məqam dövlətlərin daxili işlərinə aid olan məsələlərin aydınlaşdırılmasıdır. Məhz dövlətlərin əməkdaşlığı və müasir beynəlxalq münasibətlər də burada xeyli yeniliklər gətirmişdir. Bundan başqa, 1930-cu ildə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Daimi Palatası qeyd etmişdir ki, dövlətlərin müstəsna yurisdiksiyasında olan məsələlərin həcmi sabit deyildir və bilavasutə beynəlxalq münasibətlərin inkişafından asılıdır.

Növbəti prinsip kimi fərqləndirilən xalqların və millətlərin hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını müəyyən etməsi prinsipi də mühüm yer tutur. Müstəmləkə ölkələrinə və xalqlarına müstəqillik verilməsi haqqında 1960-cı il tarixli Bəyannamədə xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etməsi prinsipinin məzmunu geniş şəkildə əks olunmuşdur. Bununla bərabər, BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il tarixli Bəyannamədə qeyd edilir ki, xalqların və millətlərin hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını müəyyən etməsi prinsipinin həyata keçirilməsi zamanı Bəyannamənin heç bir müddəası suveren və müstəqil dövlətlərin ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyinin qismən və ya tamamilə pozulmasına gətirib çıxaran norma kimi tövsif edilə bilməz.

Qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsində milli dövlətin ərazi bütövlüyü, dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığı və dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipləri əsas rol oynayır, çünki sabit dünya nizamının qorunması onların təmin edilməsindən asılıdır. Bu zaman əsas məsələlərdən biri kimi milli dövlətin ərazi bütövlüyü prinsipi ilə xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipinin hüquqi uyğunluğu aktuallaşır ki, burada da birmənalı olaraq qeyd edilən məsələlələrin dövlətlərin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsi zəruriliyi özünü ciddi şəkildə möhkəmləndirmişdir. Başqa sözlə desək, milli dövlətin rolunu azaldan qlobal

inkişaf tendensiyaları bununla belə milli dövlətin ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin pozulmazlığı və suverenliyinin fundamental prinsiplərini dəyişə bilməz. Haqlı olaraq qeyd edilir ki, dövlətin ərazi bütövlüyü prinsipinin pozulması eyni zamanda dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsiplərinin pozulmasıdır. [5, s.49] Beləliklə, xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipi dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi ilə birbaşa əlaqədardır, bu prinsipin həyata keçirilməsi birbaşa olaraq dövlətlərin suveren bərabərliyi və ərazi bütövlüyü ilə tam şəkildə uzlaşmaqla bərabər, nəhayət, hər hansı bir dövlətin parçalanması üçün heç vaxt əsas ola bilməz.

Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş Milli azlıqların müdafiəsi haqqında 1995-ci il tarixli Çərçivə Konvensiyasının 21-ci maddəsində, daha sonra isə Regional dillər və ya azlıqların dilləri haqqında 1992-ci il tarixli Avropa Xartiyasının 5-ci maddəsində qeyd edilir ki, bu beynəlxalq sənədlərin heç bir müddəası dövlətlərin suveren bərabərliyi və ərazi bütövlüyünə zidd tövsif edilə bilməz.

Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzim prinsipi kimi dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi də qeyd edilməlidir. Ümumi formada BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində əks olunan və BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci il tarixli Bəyannamədə inkişaf etdirilən bu prinsipin məzmununa görə hər bir dövlət istənilən digər dövlətin və ya ölkənin milli birliyinin və ərazi bütövlüyünün tam və ya qismən pozulmasına yönəlmiş hər hansı hərəkətdən çəkinməlidir.

Dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi ilə dövlətlər xarici ərazinin parçalanmasına yönələn istənilən hərəkətlərdən çəkinməlidirlər. Bundan başqa, istənilən dövlətin ərazisi BMT Nizamnaməsinin müddəalarını pozmaqla zor işlətmənin nəticəsi olan hərbi işğal predmeti ola bilməz.

Fərqləndirilən növbəti prinsip olan sərhədlərin pozulmazlığı prinsipinin məzmununun əsas istiqamətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, dövlətlərin sərhədlərinə güc tətbiq etmək və güc tətbiq etməklə hədələmək də daxil olmaqla hər hansı qəsdən imtina edilməlidir. Dövlətin hər hansı razılığı olmadan onun sərhədləri heç bir halda dəyişdirilə bilməz, o cümlədən dövlətlər ərazinin hüdudlarını bildirən sərhədlər əleyhinə yönələn istənilən hərəkətlərdən də çəkinməlidirlər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3-cü maddəsinin 2-ci bəndinin 2-ci hissəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi yalnız referendum vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Bütövlükdə, beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzim prinsiplərinin məzmununun ətraflı təhlili imperativ jus cogens normaları kimi onların bilavasitə beynəlxalq təhlükəsizliklə birbaşa sıx bağlı olmasını müəyyən edir.

Beləliklə, aparılan təhlillərə əsasən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzim prinsipləri qlobal təhlükəsizlik sisteminin təmin edilməsinin hüquqi tənzimlənməsində mühüm rol oynayır, belə ki, onlar beynəlxalq hüququn subyektlərinin davranışını, qlobal sülhün və təhlükəsizliyin qorunması üçün onların əsas hüquq və vəzifələrini və s. mühüm

müddəaları müəyyən edən rəhbər başlangıcları ehtiva edir. Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsipləri beynəlxalq hüququn inkişafına ciddi təsir edir. Bundan başqa, beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsipləri beynəlxalq hüququn ayrı-ayrı sahələrinin, daha sonra isə milli hüququn prinsiplərinin də inkişafında müsbət rola malikdir. Nəhayət, beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsipləri beynəlxalq hüququn və beynəlxalq təhlükəsizliyin əsas mahiyyətini özündə tam şəkildə ifadə edir.

2. Beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri həm də beynəlxalq sülhün və qlobal təhlükəsizlik sisteminin bundan sonra daha da möhkəmləndirilməsi, onun hüquqi tənzimlənməsi mexanizminin fəaliyyət göstərməsi və təkmilləşdirilməsi üçün əsas kimi çıxış edir. Bu mənada beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərinin də inkişaf etdirilməsi beynəlxalq cəmiyyət qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən olmalıdır. Bunu nəzərə alaraq beynəlxalq ekoloji təhlükəsizlik və beynəlxalq məsuliyyət beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsipləri kimi nəzərdən keçirilə bilər. Ətraf mühit kimi mövcud ciddi qlobal problem, o cümlədən bütün hallarda beynəlxalq münasibətlərdə beynəlxalq məsuliyyət institutunun zəruriliyi, nəhayət bu sahədə bir sıra mühüm beynəlxalq sənədlərin qəbul edilməsi və ya qəbul edilmə ərəfələrində olması fikrimizi tamamilə əsaslandırır.

3. Bütövlükdə beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri vahid kompleksdə nəzərdən keçirilməlidir. Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən birinin pozulması onun digər prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxarır ki, bu da ümumilikdə qlobal təhlükəsizliyin bütün sisteminin təmin edilməsini təhlükə altına alır. Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərinin yalnız qarşılıqlı olaraq tövsiyə və tətbiq edilməsi həmin prinsiplər arasında intensiv və səmərəli əlaqələndirməni aparmaqla bərabər, eyni zamanda, beynəlxalq hüququn ayrı-ayrı sahələri arasında da müvafiq əməkdaşlığı təmin edir, həmin sahələrin normativ-hüquqi bazasının və spesifik prinsiplərinin qarşılıqlı inkişafını təmin edir.

4. Beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərinin müddəalarına dövlətlər tərəfindən qeyd-şərtsiz əməl edilməlidir. Bunun üçün hər hansı dövlətdaxili normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsinə belə ehtiyac yoxdur. Yalnız beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərinə ümumi münasibətin bildirilməsi kifayət edər ki, bu da həmin dövlətin əsas qanununun (konstitusiyasının) tərkib hissəsi olmalıdır. Bu mənada Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10-cu maddəsi kifayət qədər yüksək qiymətləndirilməlidir. Belə ki, qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

İstinadlar:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı: Nurlar, 2019, 507s.

2. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq hüququn prinsipləri: anlayışı və sistemi. Bakı: Günəş-B, 2017.

3. Абенулы А. Д., Валиахметова Г.Н. Ядерный мир: новые вызовы режиму ядерного нераспространения. Екатеринбург: УГУ. 2017. 432 с.
4. Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 года: [Электронный ресурс] / <https://is.gd/QUawgx>
5. Гиллис, М. Разоружение. Общее руководство: [Электронный ресурс] / <https://is.gd/3NGPIg>
6. Декларация о предотвращении и устранении споров и ситуаций, которые могут угрожать международному миру и безопасности, и о роли Организации Объединенных Наций в этой области. Рез. 43/51 ГА. // 5 декабря 1988 года: [Электронный ресурс] / <https://is.gd/CdfV7s>
7. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН от 24 октября 1970: [Электронный ресурс] / <https://is.gd/BenZDI>
8. Декларация ООН "О праве на мир" 19 декабря 2016 года: [Электронный ресурс] / <https://is.gd/7OИbv1>
9. Доклад Комиссии международного права (65-я сессия - 6 мая - 7 июня и 8 июля - 9 августа 2013 года: [Электронный ресурс] / <file:///C:/Users/User/Downloads/830917.pdf>
10. Конвенция ООН. Повестка дня на XXI век: [Электронный ресурс] / <https://is.gd/vbLKMq>
11. Лафитский В.И., Каширкина А.А., Морозов А.Н. Проект Конвенции ООН по предупреждению и ликвидации последствий техногенных катастроф // - Москва: Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2014. № 5, с.876-883.
12. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: Учебник. Москва: Волтерс Клувер, 2005. 517 с.
13. Тимченко, Л.Д. Международное право. Харьков: Консум, 1999. 524 с.
14. Cesare Romano, Karen J.Alter, Yuval Shany. The Oxford Handbook of International Adjudication / Romano Cesare, Alter J.Karen, Shany Yuval. Oxford: Oxford University Press, 2014. 976 p.
15. International Court of Justice. Nuclear Tests New Zealand v. France (Judgment), 20 December 1974: [Electronic resource] / <https://is.gd/Bmxfzl>
16. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons: [Electronic resource] / <https://www.icj-cij.org/en/case/95>

ENSURING GLOBAL SECURITY AND PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW

Vusala Muradkhanli*

Abstract

The article analyzes the principles of global security and international law in interaction with international legal documents and the opinions of well-known scholars in this field. It is noted that the main principles of international law act as a basis for the further strengthening of international peace and the global security system, the operation and improvement of its legal regulation mechanism, and should be considered in a single complex. Violation of one of the basic principles of international law leads to the violation of its other principles, which in general endangers the provision of the entire system of global security. The mutual description and application of the main, universally recognized principles of international law ensures intensive and effective coordination between those principles, and at the same time ensures appropriate

* Head of the department of training and examination in the field of human rights of the public legal entity "Institute of Law and Human Rights"

cooperation between individual fields of international law, mutual development of the normative-legal basis and specific principles of those fields. provides. The provisions of the basic, universally recognized principles of international law must be followed unconditionally by states. For this, there is no need to adopt any national normative-legal act.

Keywords: *principles of international law, global security, international relations, international legal norms, international agreement, international custom, human rights.*

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГЛОБАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Вюсалия Мурадханлы*

Резюме

В статье анализируются принципы глобальной безопасности и международного права во взаимодействии с международно-правовыми документами и мнениями известных ученых в этой области. Отмечается, что основные принципы международного права выступают основой дальнейшего укрепления международного мира и глобальной системы безопасности, функционирования и совершенствования механизма ее правового регулирования и должны рассматриваться в едином комплексе. Нарушение одного из основных принципов международного права ведёт к нарушению других его принципов, что в целом ставит под угрозу обеспечение всей системы глобальной безопасности. Взаимное описание и применение основных общепризнанных принципов международного права обеспечивает интенсивную и эффективную координацию между этими принципами и в то же время обеспечивает соответствующее сотрудничество между отдельными областями международного права, взаимное развитие нормативно-правовой базы и конкретных принципов этих областей. Положения основных, общепризнанных принципов международного права должны безоговорочно соблюдаться государствами. Для этого нет необходимости принимать какой-либо национальный нормативно-правовой акт.

Ключевые слова: *принципы международного права, глобальная безопасность, международные отношения, международно-правовые нормы, международный договор, международные обычаи, права человека*

* Руководитель отдела обучения и экспертизы в области прав человека публичного юридического лица «Институт права и прав человека»